

Diyanet

İLMİ DERGİ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

•
Üç Ayda Bir Yayınlanır
•

Cilt: 42 • Sayı: 4 • Ekim - Kasım - Aralık 2006

OSMANLI DEVLETİ'NDE DİN GÖREVLİLERİNİN GÖREVE ATANMA VE GÖREVDEN ALINMASI: Manisa-Demirci Örneği (1690-1830)

Ertan GÖKMEN *

Özet:

Ankara'daki vakıflar arşivinde Osmanlı döneminde kurulan vakıflarla ilgili pek çok belge ve defter bulunmaktadır. Bu defterlerden biri de bu çalışmada kullandığımız hurûfât defteridir. Bu defterlerde Osmanlı vilayet ve kazalarında kurulan vakıflarla ilgili pek çok bilgi bulunmaktadır. Bu çalışmada, 1690 ile 1830 tarihleri arasında Demirci kazası ile ilgili on dokuz hurufat defterine göre Demirci kazasındaki cami ve mescitlerde görev yapan din görevlilerinin atanmaları, görevden alınma nedenleri ve görevlerine yapılan müdahaleler üç başlık altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı İmparatorluğu, Vakıf, Din, İmam, Cami, Mescid, Şehir Tarihi.

The Appointment and Dismissal of Religious Officials in the Ottoman Empire:

The Case of Manisa Demirci (1690-1830)

Abstract:

There are a lot of documents and notebooks about the foundations which were established in the period of Otoman Empire in archives of foundations in Ankara. One of these notebooks which we used in this study is notebook of *Hurufat*. Many valuable information about the foundations which were established in the cities and the towns of Otoman Empire can be found in these notebooks. In this study, according to nineteen hurufat notebooks dated between 1690 and 1830, the appointments and dismissals of religion officials worked in the

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

mosques and small mosques (*mescid*) in the town of Demirci and the interferences to their duties have been dealt with under the three titles.

Key Words:

Ottoman Empire, Foundation, Religion, Religious Official, Mosque, Small Mosque, City History.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin iktisadî, sosyal ve dinî yapısını ortaya koymak için faydalanılan arşivlerden biri Ankara'daki Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'dir. Osmanlı Devleti bir vakıf medeniyeti olması dolayısı ile toplumun yararlandığı pek çok yapı vakıflar tarafından kuruluyordu. Bu dinî ve sosyal yapıların pek çoğu ile ilgili bilgilerin tutulduğu defterleri vakıflar arşivinde bulmak mümkündür. Dinî yapıların en önemlilerinden biri de pek çok insanın dinî görevlerini yerine getirmek için kullandıkları cami ve mescitlerdir. Vakıflar arşivinde bulunan hurufat defterlerindeki bilgilerden XVII. yüzyıl sonundan XIX. yüzyıl ortalarına kadar bu cami ve mescitlere yapılan tayinleri günü gününe tespit etmek mümkündür. Ele aldığımız çalışmada da 1690 ile 1830 tarihlerini kapsayan on dokuz hurûfat defterine¹ göre Demirci kazasındaki cami ve mescitlerde görev yapan din görevlilerinin atanma biçimleri ile görevden alınma ve görevleri esnasında dışarıdan yapılan müdahaleler ve haksızlıklar ele alınmıştır.

A- Cami ve Mescit Görevlilerinin Tayini

Osmanlılar döneminde tamamı vakıf eseri olan cami ve mescitlerde, imam, hatip, müezzin, vâiz, ferrâş, kayyım gibi görevliler hizmet vermekte ve bunların ücretleri cami ve veya mescit vakıfları tarafından ödenmekte idi. Cami görevlileri içerisinde şüphesiz en itibarlı olanları imamlardı. Çünkü imamlar, namaz kıldırmak ve ölenler için dinî merasimleri icra etmek dışında, Tanzimat'a kadar mahallenin temizliğinden, güvenliğinden, mahalleli arasındaki küçük anlaşmazlıkların çözülmesinden ve mahalleliye verginin dağıtımından sorumlu mahallenin muhtarı konumunda idiler.²

1 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hurûfat Defterleri No: 1153 (1690-1704), 1140 (1696-1699), 1133 (1716-1723), 1119 (1723-1726), 1094 (1730-1741), 1100 (1742-1754), 1092 (1754-1761), 1082 (1768-1770), 1075 (1764-1773), 1158 (1774-1787), 1096 (1775-1783), 1095 (1784-1788), 537 (1788-1795), 565 (1795-1801), 539 (1802-1808), 541 (1808-1811), 568 (1812-1821), 542 (1823-1829), 1144 (1728-1730).

2 Çadircı, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991, s. 40; İmamların beledî, adlî, askerî, malî ve sosyal alanda gördükleri vazifeleri Bursa örneğinde ortaya koyan çalışma için bkz. Akın, Ahmed, "Osmanlı Devleti'nde Din Görevlilerinin Rolü (XVI. Asırda Bursa'da)", Diyanet İlmî Dergi, 40/3 s. 52-57

Osmanlı Devleti'nde cami ve mescitlerde hizmet veren görevliler kadı, nâib veya mütevellinin arzı ve padişahın beraatı ile göreve atanırlardı.³ Camilerde görevler genelde babadan oğula geçerdi, ancak mahalle halkının ve cemaatin de atanmalarda etkisi olurdu.⁴

Cami ve mescitlerde mahalle halkının kabulü ile beratsız olarak görev yapan imamlar da bulunurdu.⁵ Demirci'de bu şekilde görev yapan imamlar için beraat istendiğine dair hurûfât defterlerinde bilgiler bulunmaktadır. Nitekim, hurûfât defterindeki atama ile ilgili bir kayıta, Sofular mahallesinde oturan Dereli oğlu İbrahim Beşe'nin Oturocak denilen yerde yeniden yaptırdığı mescitte bilfiil imamlık yapan Seyyid Osman'ın elinde beraatı bulunmadığı ve kendisine bir beraat verilmesi gerektiği belirtilmiş ve ilgili kalemlerde adı geçen mescidin imamlık cihetinin herhangi bir kişinin üzerinde olmadığına anlaşılmıştır. 1811 yılında Seyyid Ali bin Osman'a hasbî imamlık beraatı verildiği belirtilmiştir.⁶ Yine benzer şekilde Hacılar Köyü Mescidi'nde beraatsız olarak hasbî imamlık yapan Musa'ya 1799 yılında,⁷ Kulalar köyünde Elhâc Nurullah Camii'nde beraatsız hatip olan Abdüsselâm'a 1746 yılında berat verilmiştir.⁸

İmam, hatip, müezzin ve vâiz gibi din görevlilerine cami ve mescit vakıflarından ücret ödenirdi. Cami ve mescitlerde herhangi bir ücret almaksızın hasbî olarak yani ücret almadan görev yapan imam ve hatipler vardı. 1755 tarihinde Hacı Hamza mahallesinde Hacı Ahmed Ağa Camii'nde hasbî imam olan Ali'nin vefatı ile yerine Hacı Abdullah,⁹ Şecaeddin mahallesindeki Abdizâde Mescidi'nde hasbî imamlık yapan Molla Hasan'ın vefatıyla yerine 1738 yılında Ahmed Halife,¹⁰ Tekyeler Köyü Mescidi hasbî imamı Mehmed'in yerine 1736 yılında Mustafa,¹¹ hasbî imam olarak; Çan-

3 Beraat, padişah tarafından bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muâfiyetin verildiğini belirten ve veren padişahın tuğrasını taşıyan belgeye denilmektedir. Verilen bir beraat, ancak üzerinde tuğrasını taşıdığı padişahın saltanatı süresince geçerli olduğundan, eski beratın yeni padişah zamanında da geçerli olması için "tecdid" edilmesi yani yenilenmesi gerekiyordu. Bunun için eskisinin getirilmesi gerekiyordu. Kaybedilmeleri yani "zâyi" olmaları durumunda ise ilgili kalemlerden kaydının tahkik edilmesinden sonra yenisi veriliyordu. Kutukoglu Mübahat, Osmanlı Belgelerinin Dili, 1998, s. 124, 136-137.

4 Kasım Fakih mahallesindeki Sinan Efendi Mescidi'ne babalarını yerine imam olarak atanmış iki kardeşin tercih edilmesinde mahalle halkının etkisi için bkz. Ek-1

5 Beydilli, Kemal, Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü, İstanbul, 2001, s. 2

6 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 541, s. 60

7 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 565, s. 18

8 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1100, s. 20

9 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1092, s. 39

10 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1094, s. 23

11 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1094, s. 23

dır Köyü Camii'nde ihtiyaç duyulan vâiz ve müezzinlik cihetlerine de 1727 yılında Şeyh Mustafa hasbî vâiz, Ali de hasbî müezzin olarak atanmıştır.¹²

Demirci kazasındaki cami ve mescitlerde görev yapan cami görevlilerinin, harap durumda olmayan, fizikî durumu iyi olan camilerde görev yapmak istedikleri ancak, eski ve yıkılmaya yüz tutmuş olan cami ve mescitlere ise pek itibar etmeyip, buralarda görev yapmak istemedikleri hurûfât defterlerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Nitekim, Demirci Ağca Hisar mahallesinde Muîn Mescidi denilen mescidin harap olması dolayısı ile imamlık görevine uzun zamandır kimse talip olmamış, ancak mescit tamir edildikten sonra imamete talip olan Seyyid Hacı Ahmed bin Hacı Mustafa'nın 1788 tarihinde tayini yapılmıştır.¹³

Mahalle halkı, mahallesinde bulunan cami ve mescidin uzun zaman imamsız kalmasına seyirci kalmamakta ve durumu kadı veya naibe bildirecek bir görevli tayin edilmesini istemektedirler. Mesela, İç Hisar mahallesi sâkinleri mahallelerinde bulunan Abdullah Bey Mescidi imamlığına uzun zamandan beri kimsenin itibar etmediğini ve mescitte namaz kılınmadığını nâibe bildirerek mahalle sâkinlerinden Hâfız Seyyid Hasan'ın 1810 yılında imamlığa tayinini sağlamışlardır.¹⁴

B- Cami ve Mescitlerdeki Görevlilerinin Görevden Alınma Nedenleri

Cami ve mescitlerde imamlık, hatiplik ve müezzinlik gibi görevlerde bulunan din görevlileri, dinî bilgilerinin yetersizliği, görevleri ile bağdaşmayacak fiilleri yapmaları, görevlerini aksatmaları gibi kendi tutum ve davranışlarından kaynaklanan sebeplerle ve delilik, ihtiyarlık veya herhangi bir hastalığa tutulmaları dolayısı ile görevlerini yapamayacak veya aksatacak duruma geldiklerinde görevlerinden alınabiliyorlardı. Din görevlilerinin görevden alınmalarını gerektiren haller hurûfât defterlerindeki bilgilere göre aşağıda değişik başlıklar altında ele alınarak örnekler verilmiştir.

1- Görev Yapmamak (Terk-i Hidmet): Demirci'de din görevlilerinin görevden alınmasını gerektiren nedenlerin başında görevin terk edilmesi gelmektedir. Bu konuda hurûfât defterlerinde pek çok örnek bulunmakla birlikte burada bunlardan bazılarına değinilecektir. Saruhanoğlu Yakup Çelebi Camii'nde imam olan Ahmed 1702 tarihinde,¹⁵ Kasım Fakih mahallesinde Ebu Bekir Ağa'nın inşa ettirdiği mescitte günlük bir akçe ücretle imamlık yapan Mehmed 1758 tarihinde,¹⁶ Saruhanoğlu Yakup Çelebi Camii'nde günlük bir akçe ile

12 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1143, s. 190

13 VGMA, Hurûfât Defteri, No:1095, s. 13

14 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 541, s. 59

15 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1153, s. 83

16 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1092, s. 41

kayımlık yapan Ahmed 1720 tarihinde,¹⁷ Yağmur mahallesindeki Kara Beğ Mescidi'nde imamlık yapan Osman 1718 tarihinde,¹⁸ Bıyıklar Köyü Mescidi'nde günlük yarım akçe ücretle imam olan Süleyman 1716,¹⁹ Karahisar köyündeki Hacı Ali Câmii'nde Hatip olan Mehmed 1721 tarihinde²⁰ "terk-i hidmet" ettikleri gerekçesi ile görevlerinden alınmışlar ve yerlerine başkaları göreve getirilmiştir.

2- Mahalle Halkının ve Cemaatin Şikâyeti: Bir din görevlisi nasıl ki mahallelinin tercihi (muhtâr-ı cemâat) olarak göreve getirilebiliyorsa, mahalle halkının şikayeti üzerine de görevden alınabiliyordu. Hurûfât defterlerinde, Demirci kazasındaki mahalle sâkinlerinin zaman zaman cami görevlilerinden olan rahatsızlıklarını mahkemeye ileterek onların görevden alınmasını sağladıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Mesela, Pazar mahallesi sâkinlerinden Hacı İbrahim, Ağaççı Molla Mehmed, Terzi Hüseyin Ağa, Babuçu Ahmed ve diğer mahalle halkı mahkemeye çıkarak, mahallelerindeki Seyyid Hacı Halil Mescidi'nde günlük yarım akçe ücretle imam olan Ali bin Ali'nin 15 sene önce mahalleden firâr ettiğini ve onun yokluğu sebebiyle gerekli hizmetin görülmeyeceğini ve cihetin boş kaldığını belirtmişler ve 1820 tarihinde imamlığa Hacı Süleyman bin Hüseyin'in getirilmesini sağlamışlardır.²¹ Yağmur mahallesindeki Arab Şeyh Süleyman Camii'nin hatibi olan Mehmed Emin de mahalle sâkinlerince "câhil ve nâ-ehl" olduğunun meclis-i şer'e bildirilmesi üzerine görevden alınmış ve yerine 1809'da imtihanla Seyyid Hafız Ahmed atanmıştır.²² Sinan Efendi mahallesinde Sinan Efendi Camii'nde günlük imamlık yapan Hüseyin bin Mehmed'in imâmete aykırı halleri bulunduğundan cemaat kendisinden nefret etmiş ve imanın bu durumu mahalleli tarafından meclis-i şer'e bildirilmiştir. Bu şikâyet üzerine imam Hüseyin bin Mehmed görevden alınmış ve yerine imtihan ile 1813 yılında Seyyid Şeyh Mehmed İzzeddin bin Seyyid Şeyh Ali atanmıştır.²³

3- Ehl Olmamak ve Câhil Olmak (Nâ-ehl ve Cühelâdan Olmak): Görevin yerine getirilmesini engelleyecek düzeyde dinî bilgi donanımına sahip olmamak da din görevlilerinin görevden alınmalarını gerektirecek önemli nedenlerinden biriydi. 1768 yılında Hacı Baba Mescidi imamı İbrahim,²⁴ 1758 tarihinde günlük iki akçe ücretle Saruhanoglu Yakup Çelebi Camii'nde hatiplik yapan Mustafa²⁵ ve 1768 tarihinde Çanşa köyündeki Hacı Şaban Camii hatibi

17 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1133, s. 122

18 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1133, s. 122

19 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1133, s. 21

20 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1133, s. 122

21 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 568, s. 19

22 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 541, s. 59

23 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 568, s. 18

24 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1082, s. 58

25 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1092, 41

İbrahim²⁶ “Nâ-ehl ve Cühelâdan” oldukları gerekçesi ile görevlerinden alınmışlardır.

4- Başka Bir Yerde Olmak (Diyâr-ı Âherde Olmak): Bazı din görevlilerinin başka bir yere gidip uzun zaman geri dönmeyerek görevlerini ihmal ettikleri oluyordu. Nitekim, 1719 tarihinde Hacı Hamza mahallesinde bulunan Hacı Ahmed Ağa Camii’nde görev yapan ikinci müezzin “diyâr-ı âherde olması” sebebiyle görevden alınıp yerine günlük yarım akçe ücretle Mehmed adında biri getirilmiştir.²⁷

5- Kendi İsteği İle (Kendi Hüsn-i Rızâsıyla): Bazı cami ve mescitlerde görev yapan cihat sahipleri herhangi bir nedene bağlı olmaksızın kendi istekleri ile görevlerini bir başkasına bırakabiliyorlardı. 1758 yılında Hacı Dur Beğ mahallesindeki Hacı Ahmed Ağa Mescidi’nde günlük yarım akçe ücretle imamlık yapan Seyyid Hacı Abdullah “kendi hüsn-i rızâsı ile” görevini öz oğlu Seyyid Mehmed’e²⁸ yine 1782 yılında Kasım Fakih mahallesindeki Sinan Efendi Mescidi’nde günlük yarım akçe ile imam olan Mehmed de kendi rızası görevi bırakarak elindeki beraatı diğer Mehmed’e bırakmıştır.²⁹

6- Hoş Olmayan Hareketleri Bulunmak (Müstekreh Hareketleri Zuhûr İtmek): Pazar mahallesinde bulunan Seyyid Hacı Halil Mescidi’nde imamlık görevine getirilen Osman’ın “müstekreh hareketleri zuhûr ittiğinden” yani hoş olmayan hareketleri ortaya çıktığından kendinden önce imamlık yapan İsmail’e 1741 yılında imamlık görevi tekrar verilmiştir.³⁰

7- Görev Yapmaya Gücü Olmamak (İktidârı Olmamak): Saruhanoglu Yakup Çelebi Camiinde günlük iki akçe ücretle hatiplik yapan Ahmed’in görevden alınma sebebi “iktidârı olmadığı” şeklinde belirtilmiş ve yerine 1769 tarihinde mütevellî Mehmed arzı ile Mehmed isminde birisi atanmıştır.³¹

8- Namazı Bozan ve İmamlığa Uygun Olmayan Davranışları Bulunmak (İfsâd-ı Salâta ve İmâmete Mugâyir Halleri Bulunmak): Günümüzde olduğu gibi geçmişte de kişilerden rollerine ve görevlerine uygun davranması bekleniyordu. Görevlerine uygun davranışlar içerisinde bulunmayan kişiler görevlerini yapmakta zorlanmakta, halkın nazarında itibarlarını kaybetmekte ve yaptıkları göreve de şüphe ile bakılmaktadır. Kasım Fakih mahallesindeki Sinan Efendi Mescidi’nde günlük yarım akçe ücretle imam olan Hüseyin bin Mehmed’in namazı ifsâd edici hareketleri yanında imamlığa

26 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1082, s. 58

27 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1133, s. 122

28 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1092, s. 41

29 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1096, s. 16

30 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1094, s. 24

31 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1082, s. 58

uygun olmayan hallerinin bulunması onun mahalleli tarafından mahkemeye şikayet edilmesine ve 1812 yılında görevden alınarak yerine yeterliliği yapılan imtihanla tespit edilen Hafız Hasan'ın imâmete getirilmesine neden olmuştur.³²

9- İsyana Yönelmek (İsyâna Sülûk Etmek): Kasım Fakih mahallesindeki Seyyid Hacı Mehmed Camii'nde imam olan Hafız Mehmed uzun zamandır isyana yöneldiğinin kalabalık bir cemaatçe mahkemeye haber verilmesi sonucu görevden alınmış ve yerine 1786 yılında mahallelinin tercih ettiği Hafız Mustafa göreve getirilmiştir.³³

10- Yaşlı Olmak (Müsinn ve İhtiyâr Olmak): Görevden alınma nedeni olmasa da, bazı din görevlileri yaşlı oldukları gerekçesi ile kendi istekleri ile görevlerini bırakıyorlardı. Nitekim, Sofular mahallesindeki Devlet Mescidi'nde günlük bir akçe ücretle imam olan Hacı Ahmed "müsinn ve ihtiyâr" olduğu gerekçesi ile görevinden ferâğ ve kasr-ı yed ederek 1788 tarihinde elindeki beraatı oğlu Ahmed'e vermiştir.³⁴

11- Deli Olmak (Mecnûn Olmak): Pek çok dinî vecibe ile sorumlu tutulmanın ilk şartı kişinin akıllı olmasıdır. Bazı din görevlilerinin zamanla akıl sağlıklarının bozulması onların görevlerinden alınmasına neden olmuştur. Nitekim, mecnûn olduğu gerekçesi ile Sofular mahallesindeki Devlet Mescidi'nde imam olan Hacı Mehmed'in görevi küçük oğlu Ahmed'e verilmiş ancak, mahalle halkının onun da "nâ-ehl" olduğunu meclis-i şer'e bildirmeleri üzerine, imamlık görevi 1788'de mecnûn Mehmed'in büyük oğluna verilmiştir.³⁵

12- Ehil Olmamak, Görevi Hak Etmemek ve Namazı Terk Etmek (Nâ-ehl ve Nâ-müstahak ve Târik-i Salât): Bazen, bir görevlinin görevden alınmasını gerektirecek birkaç neden bir arada bulunabilmektedir. Mesela, Karahisar köyündeki camide hatip olan İsmail, ehil olmadığı, görevi almağa hakkı olmadığı ve görevini terk ettiği gerekçesi ile görevden alınmış ve 1730 yılında yerine Mehmed Halife atanmıştır.³⁶

C- Cami ve Mescitlerdeki Görevli Kişilere Yapılan Müdahaleler

Cami ve mescitlerde görev yapan imam, müezzin ve hatip gibi cinet sahipleri görevleri esnasında birtakım uygunsuz hareketleri dolayısı ile mütevellinin ve mahalle halkının şikayetleri üzerine, şikayet konusu edilen şey

32 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 658, s. 12

33 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1095, s. 13

34 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1095, 13

35 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1095, s. 13

36 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1094, s. 22

gerçekse ve görevin yapılmasını engelleyecek bir durum ise görevlerinden alınabiliyorlardı. Hurûfât defterlerindeki bilgilerden, cami ve mescitlerdeki cihetlerde gözü olan pek çok kişinin bu cihetleri değişik yollarla ele geçirerek, fiili olarak ve kusursuz olarak görev yapan kişilere haksızlık yaptığına dair pek çok kayıt bulunmaktadır. Cihet sahiplerine yapılan bu haksızlıklar genelde, cihet bir kişinin üzerinde iken bir başkasının bu ciheti kendi üzerine beraat ettirmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak defterlerde, hak sahibi olmayan bu kişilerin cihetleri nasıl üzerlerine yaptırdıklarına dair bilgiler bulunmamaktadır. Cihet sahiplerine yapılan haksızlıkları şu şekilde sınıflandırmak mümkündür.

1- Hizmetini Kusursuz Olarak Yapan Kişilere Yapılan Haksızlıklar:

Cihet sahiplerine yapılan bu tür haksızlıklarda, görevi elinden alınan kişinin hizmetinde herhangi bir kusuru bulunmamakta ve görevini fiili sürdürmektedir. Mesela, Hacı Baba mahallesindeki Baba Mescidi'nde bâ-fermân-ı âlî imam olan Hacı İbrahim'in imâmet hizmetinde herhangi kusuru yok iken, atamaya aykırı olarak dışarıdan İsmail isimli kişi görevi üzerine berat ettirmiştir. Mahalleli İsmail'in ilk cihet sahibine zulüm ettiğini, hizmeti yerine getirmediğini ve cemaatin kendisinden nefret ettiğini meclis-i şer'e bildirmiş ve imam İsmail de 1775 tarihinde görevden alınarak cihet ilk sahibine geri verilmiştir.³⁷ Kaza merkezinde olduğu gibi, köylerde de benzer şekilde haksızlıklar yapılabiliyordu. Boyacık köyündeki Muhiddin Camii'nde günlük yarım akçe ücretle hatiplik yapan Abdülhalim hizmetini devamlı şekilde yapmakta iken dışarıdan Halil isimli biri görevi üzerine beraat ettirerek ona zulüm etmiş olduğundan görevden alınarak, hatiplik 1775 tarihinde kadı arzı ile ilk sahibine geri verilmiştir.³⁸ Yine benzer şekilde, Okçular Köyü Mescidi'nde İsmail bilfiil imamlık yapmakta iken dışarıdan Hasan isimli kişi bir şekilde imametlik cihetini üzerine beraat ettirerek İsmail'e haksızlık yapmış olduğundan görevden alınarak imamlık görevi 1778'de İsmail'e verilmiştir.³⁹ Bazen cihet sahibine yapılan bir haksızlığı mahalle halkı da şer'i mahkemeye bildirebiliyordu. Karacahisar köyündeki Hacı Ali Camii'nde günlük yarım akçe ücretle hatiplik yapan İsmail'in görevinde herhangi bir kusuru yok iken, dışarıdan Mehmed isimli kişi hitabet cihetini üzerine berat ettirmekle İsmail'e haksızlık yaptığının ahaliden altı kişi tarafından meclis-i şer'e bildirilmesi üzerine görevden alınarak cihet 1731 tarihinde tekrar ilk sahibine verilmiştir.⁴⁰

2- Eski Beraat Sahibinin Kardeşlerinin Cihetleri Uygunsuz Olarak Ele Geçirmesi: Cihet sahiplerinin beraatlarına sadece hariçteki kişiler tara-

37 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1096, s. 15

38 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1196, s. 15

39 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1096, s. 15

40 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1094, s. 22

findan müdahale yapılmıyordu. Ölen cihet sahibinin kardeşinin haksız olarak beraat elde etmeye çalıştığı oluyordu. Nitekim, Şeyh İlâhî Camii'nde imamlık yapan Hüseyin'in vefatı ile imamlık Mustafa bin Hasan'a geçmiş ve imam Mustafa görevini dikkatli şekilde yapmakta iken ve görevden alınmasını gerektirecek bir kusuru yok iken, vefat etmiş olan imam Mustafa'nın başka yerde yaşayan kardeşi Ömer haksız olarak imamlık beraatını üzerine yaptırmış ve ona haksızlık etmiştir. Bu haksızlığı cemaatin şer'î mahkemeye bildirmesi üzerine mahkeme de cemaatin tercih ettiği Mustafa'nın 1749 tarihinde imamlığa atanmasını sağlamıştır.⁴¹

3- Küçük Yaşta Cihete Sahip Olan Kişilere Yapılan Haksızlıklar: Cihet sahibi kişilerin beraatlarına yapılan müdahale gerekçelerinden biri de, küçük yaşta bir çocuğun cihete tayin edildiği bahanesidir. Yağmur mahallesindeki Kara Beğ Mescidi'nde günlük yarım akçe ile imamlık yapan Ahmet vefat etmiş ancak oğlu Şeyh Abdullah küçük olduğundan Hafız Seyyid Ahmed isimli bir başkası bir şekilde görevi üzerine berat ettirmiş ancak görevi Veliyüddin Halife'ye ferag etmiştir. Ancak Veliyüddin Efendi de Seyyid Abdullah'a haksızlık yapıldığını ve O'nun mükellef olduğunu haber vermesiyle imamlık görevi tekrar Abdullah Halife'ye geri verilmiştir.⁴²

4- Babadan Oğula Geçen Görevlere Dışarıdan Müdahale: İmamlık, hatiplik ve müezzinlik gibi cami cihetleri boşaldığında bu cihetlere genelde ölen kişinin oğulları atanırdı. Öldüğünde göreve atanabilecek oğlu olduğu halde onun yerine görevi üzerine beraat ettirerek müteveffanın oğullarına haksızlık yapanlar vardı. Kasım Fakih mahallesindeki Şeyh İlâhî Camii'nde "ebâ an cedd bâ-muayyene imam olan Hacı Hasan üzerinden Ahmed almakla" denilerek, Ahmed'in gerçek hak sahibine zulmettiği ve görevin tekrar 1722 tarihinde eski sahibine iade edildiği belirtilmektedir.⁴³ Saruhanolu Yakup Çelebi Camii'nde babasının yerine kayyum olan Ahmed'in görevine dışarıdan Hasan isminde birisi el koymuş, ancak bu kişi görevi haksız olarak aldığı gerekçesi ile görevden alınmış ve görev ismi geçen Ahmed'e 1722 tarihinde iade edilmiştir.⁴⁴

5- Vakıf Mütevellisinin Cihet Sahiplerine Yaptığı Haksızlıklar: Vakfın işlerini vâkıfın belirlediği şartlara göre idare etmekle görevli mütevellilerin de bazen cihet sahiplerinin görevlerini üzerlerine beraat ettirdikleri oluyordu. 1769 tarihinde Saruhan Oğlu Yakup Çelebi Camii'nde günlük iki akçe ücretle Seyyid Ahmed hatiplik görevini yerine getirmekte iken "mütevelli Mehmed

41 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1100, s. 20

42 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1082, s. 42

43 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1722, s. 122

44 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1133, s. 123

ber-takrîb beraat ittürüb kadr-i küllî itmeğle" görevden alınıp kadı Ahmed arzı ile hatiplik görevi eski sahibine iade edilmiştir.⁴⁵

6- Vekil Bırakılan Kişinin İmamet Beraatını Üzerine Yaptırması: Herhangi bir ciheti vekâleten idare eden kişilerin zamanla bu cihetleri üzerlerine beraat ettirdikleri oluyordu. Karapınar Köyü Camii'nde hasbî hatip olan Ahmed'in yerine vekil olan Mehmed bir yolunu bulup görevi üzerine berat ettirerek ilk sahibine zulüm etmiş olduğundan vekil Mehmed görevden alınmış ve 1736 tarihinde hatiplik ilk sahibine verilmiştir.⁴⁶

Sonuç

Osmanlılar zamanında büyük kısmı vakıflar tarafından kurulan dinî kurumlarda ücretleri vakıf gelirlerinden ödenen görevliler hizmet yapardı. Bu dinî yapılarda görevli din görevlilerinin toplum içerisinde büyük itibarları olduğundan padişah beraatı ile atanırlar ve görevlerinde herhangi bir kusurları olduğunda görevden alınarak yerlerine uygun olanlar atanırdı.

Demirci kazası örneğinde görüldüğü gibi, din görevlileri değişik sebeplerle görevlerinden alınabilmekteydiler. Bu sebepler içerisinde en sık rastlanana, din görevlilerinin vazife yapmayı terk etmesidir. Bunun dışında cahil olma, görev için gerekli liyakati üzerinde taşıyama, vazifesi ile bağdaşmayacak fiilleri yapma yanında güçten kuvvetten kesilme ve akıl sağlığındaki noksanlık gibi sebepler yer almaktadır.

Mahalleli, cami ve mescitlerdeki görevlilerin bir nevi denetçisi idi. Bazen bir kişinin göreve atanmasında etkili oldukları gibi görevden alınmasında da büyük etkileri oluyordu.

Ayrıca, din görevlilerinin beraatlarına yakınlarından, vakıf yöneticilerinden veya dışarıdan müdahaleler yapıyor, bir yolu bulunarak beraatları ellerinden alınıyor ve görev yapmalarına engel olunuyordu. Ancak, gerek mahallelinin ve gerekse mağdur olan kişinin şikâyeti üzerine gerekli incelemenin yapılmasından sonra beraatlar hak sahiplerine geri veriliyordu.

Kaynakça

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Hurûfât Defteri No: 1153 (1690-1704), 1140 (1696-1699), 1133 (1716-1723), 1119 (1723-1726), 1094 (1730-1741), 1100 (1742-1754), 1092 (1754-1761), 1082 (1768-1770), 1075 (1764-1773), 1158 (1774-1787), 1096 (1775-1783), 1095 (1784-1788), 537 (1788-1795), 565 (1795-

45 VGMA, Hurûfât Defteri, No: 1082, s. 59

46 VGMA, Hurufat Defteri, No: 1094, s. 23

- 1801), 539 (1802-1808), 541 (1808-1811), 568 (1812-1821), 542 (1823-1829), 1144 (1728-1730).
- Akın, Ahmed (2004), “ Osmanlı Devleti’nde Din Görevlilerinin Rolü (XVI. Asırda Bursa’da)”, *Diyanet İlmî Dergi*, 40/3 s. 49-70
- Beydilli, Kemal (2001), *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay. İstanbul.
- Çadırcı, Musa (1991), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara.
- Kunter, H.Baki (1938), “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı. I, Ankara, s. (103-131)
- Küttükoğlu, Mübahat (1998), *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı Yay. İstanbul.

Ek

Kasım Fakih Mahallesi sâkinlerinin mahallelerinde bulunan Sinan Efendi Mescidi’nin imamı hakkında görevini yapmasına mani halleri bulunduğu dair şikayetleri üzerine mahalle halkının nefret ettiği imam Hafız Hasan Efendi’nin görevden alınması ve yerine ölen imam Hüseyin bin Mehmed’in oğulları Seyyid Hâfız İsmail ve Seyyid Ahmed bin Mehmed’in müştereken atanmalarına dair 1826 tarihli yazı⁴⁷.

Demirci kazâsı mahallâtından Kasım Fakih mahallesinde merhûm Sinan Efendi binâsı mescid-i şerîfin bi’l-cümle cemâ’ati mahallinde huzûr-ı şer’i şerîfde el-yevm bâberât-ı âli mescid-i mezbûrun imamı olan Hâfız Hasan Efendi mahzarında takrîr-i kelâm iderler ki mezbûr Hasan imâmet hizmetini edâya mâni’ ağıdârıyla sâhib-i gadr olub imâmete muktedir olmamağla cümlemizin dahi muhtârı olmayub menfûrumuz olmağla mescid-i şerîf-i merkûmun imamı olan erbâb-ı istihkâkdan müteveffâ Hüseyin bin Mehmedin sulbî oğulları Seyyid Hâfız İsmâil ve Seyyid Ahmed ibni müteveffa Hüseyin nâm karındaşlar imâmet-i mezkûre mezbûr Hâfız Hasanın ref’inden tevcîh ve yedine berât-ı âlişân sadaka ve ihsân buyrulmak niyâzında olduklarını beyânıyla bir kîr’a arz-ı hâl güne mahzar terfîb eyleyüb atabe-i Aliyye-i hüsrevâne takdîm eyleyecek ise de mezbûrun yedinde olan berât-ı kaydına arz odasında mürâfaa olmadıkça berâtı kaydı der-kenâr olunmamak üzere şerh verilmiş olmağla birkaç def’a bâ-i’lâm niyâz olundu ise de şâyân-ı is’âf olunmamağla cihet-i imâmetin tâlibi mezbûrun hasımı olmasıyla olmayub mücerred ahâlî-i mahalle kendünden hoşnûd ve râzı olmamasıyla ve kendi sâhib-i gadr olub hidmeti edâ eylemeğe iktidârı olmamasıyla mezbûr Hâfız Hasanın üzerinden ref’ ve sâhib-i evveli mezbûr Hüseyinin oğulları merkûmâna ale’l-iştirâk tevcîh olunub yedlerine berât-ı şerîf-i âlişânın virilmek ricâsına kaza-i mezbûr nâibi mezbûr Mevlânâ Seyyid Dervîş Ahmed Râgıb arz itmeğîn sâdır olan fermân-ı âlilerine imtisâlen meâl-i arz ve derkenâra nazar olundukta vilâyet-i Anadolu’da Medîne-i Demircide Kasım Fakih mahallesinde Sinan Efendi mescidi imâmeti cihetine Hüseyin nâm kimesnenin ref’inden bâ-berât mutasarrıf olan derunu arz-ı der-kenârda mezkûr’l-

ism Hafız Hasanın imâmet hizmetini edâya mâni' ağıdârı olub imâmete iktidârı olmadığından bast ve beyân ve mahalle-i mezbûre ahâlisinin murâdı olmayub menfûrları olduğundan zıkr ve iyan kılınarak cihet-i mezkûre mezbûrun ref'inden mutasarrıf-ı sâ-bıkı müteveffâ Hüseyin bin Mehmedin sulbî oğulları derûn-ı arzda isimleri mezbûr Seyyid Hâfız İsmail ve Seyyid Ahmede iştirâken tevcîh buyrulmak bâbında müsterham idüğü müstefâd olduktan sonra fi'l-hakika merkûm Hâfız Hasan el-yevm edâ-yı hidmeti imâmete mâni' ağıdârı olmağla bir vecihle edâ-yı hidmete iktidârı olmayub ve kudret peydâ olsa dahi iktidârı münâfî sû-i hâli olduğu medîne-i mezkûre sâlifü'l-beyân Kasım Fakih mahallesi ahâlisinden bu def'a liecli'l-maslaha Âsitâne-i Aliyyeye vürûd iden erbâb-ı vukûfdan Aşçıbaşı oğlu Ahmed Sipâhi bin Mustafa, Veliyüddin Sipâhi bin Mehmed ve Tekeli oğlu İsmâil bin Ali ve Süleyman Sipâhi bin İbrahim ve İsmail Sipâhi bin İsmail ve talebe-i ulûmdan Seyyid Mustafa Efendi bin Mehmed nâm mevsûku'l-keâm kimesneler haberleriyle müstahak ve bedîdâr ve mezbûrân Seyyid Hâfız İsmail ve Seyyid Ahmedden her birileri imâmete ehliyet ve istihkâkları hüveydâ ve âşikâr olmağın ancak cihet-i mezkûre kendi üzerinden ref' olunmamak müteveffâ-yı merkûm Hüseyin cânibinden merkûm Hâfız Hasana dahl ü ta'arruz ve izhâr-ı husûmet ider ise cum'a günü 'arz odasında terâfû-i şer' ve imtihan olunmadıkça beratı kaydı der-kenâr olunmamak üzere kayd-ı bâlâsına şerh virilmiş ise de cihet-i mezkûre mezbûrun üzerinde ref' ve merkûmân Seyyid Hâfız İsmail ve Seyyid Ahmed nâm karındaşlara tev-cîhi menût irâde-i seniyyeleri idüğü fazîletlü semâhatlü bi'l-fiil Rum İli kadaskeri Mevlâna Halil Paşazâde Mehmed Arif Efendi hazretleri i'lâm itmeleriyle i'lâmları mû-cibince cihet-i mezkûre merkûmların uhdesinden ref' ile merkûmâna tevcîh ve beratı i'ta olunmak deyu 21 Rebi'ü'l-âhir 1241 (1826) tarihiyle müverrah ve musahhah fer-mân-ı âli sâdır olmağla sâdır olan fermân-ı âli mûcibince merkûm Seyyid Hâfız İsmail ve Seyyid Ahmed nâm karındaşlar ber-vech-i iştirâk tevcîh buyruldu.